

УДК 81'373.2

Секция №4 – Проблемы описания украинского национального варианта русского языка

Мозговой Владимир Иванович, кандидат филологических наук (доктор философии), профессор кафедры менеджмента и хозяйственного права Донецкого национального технического университета; ул.Капитана Ратникова, д.18, кв.141, Донецк, Украина 83003; тел. (0622) 97-30-23 (д.); 8-050-697-07-07 (м.). Электронный адрес: mowi48@mail.ru

Мозговий Володимир Іванович – кандидат філологічних наук (доктор філософії), професор кафедри менеджменту і господарського права Донецького національного технічного університету; вул.Капітана Ратникова, б.18, кв. 141, Донецьк, Україна 83003; тел. (0622) 97-30-23 (д.); 8-050-697-07-07 (м.). Електронна адреса: mowi48@mail.ru

Mozgovoy Vladimir Ivanovich – candidate of philological science (of Doctor of Philosophy), professor of the chair of management and economical law of Donetsk National Technical University; Captain Ratnicov street, 18/141 Donetsk, Ukraine 83003, phone number: (0622)97-30-23; 8-050-697-07-07; e-mail: mowi48@mail.ru

МАКРОПРОБЛЕМЫ ДВУЯЗЫЧНОЙ МИКРОТОПОНИМИИ. ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ НАД
ГЕОГРАФИЧЕСКИМИ НАЗВАНИЯМИ ГОРОДА ДОНЕЦКА
(14 библиографических записей)

Устанавливается специфика микропонимии и невозможность применения традиционных норм для передачи русских микропонимов средствами украинского языка в условиях русско-украинского двуязычия. Новизна состоит в том, что автор описывает методику работы над вариантными формами названий улиц, переулков и проспектов города Донецка, формулирует принципы их передачи на украинский язык и возникающие при этом проблемы.

Ключевые слова: микропонимия, вариативность, русско-украинское двуязычие.

МАКРОПРОБЛЕМИ ДВОМОВНОЇ МІКРОТОПОНІМІЇ. ІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ НАД
ГЕОГРАФІЧНИМИ НАЗВАМИ МІСТА ДОНЕЦЬКА
(14 бібліографічних записів)

Установлюється специфіка мікропонімії і неможливість застосування традиційних норм для передачі російських мікропонімів засобами української мови в умовах російсько-української двомовності. Новизна полягає в тому, що автор описує методику роботи над варіантними формами назв вулиць, переулків і проспектів міста Донецька, формулює принципи їхньої передачі українською мовою і проблеми, які при цьому виникають.

Ключові слова: мікропонімія, варіативність, російсько-українська двомовність.

MACROPROBLEMS OF BILINGUAL MICROTOPYNYMY. FROM THE EXPERIENCE OF
WORK WITH GEOGRAPHIC NAMES OF DONETSK
(14 articles)

The specificity of microtoponymy and impossibility of using the traditional norms for transmission of Russian microtoponyms by methods of Ukrainian in conditions of Russian-Ukrainian bilingualism are established in this article. The novelty is in the author's method of working with versions of forms of names of streets, alleys and avenues of Donetsk. Also the principles of its transmission in Ukrainian language and problems appeared are formulated.

Key words: microtoponymy, versions, Russian-Ukrainian bilingualism.

Мозговий В.І.

МАКРОПРОБЛЕМИ ДВОМОВНОЇ МІКРОТОПОНІМІЇ. З ДОСВІДУ РОБОТИ НАД МІКРОТОПОНІМІЄЮ ДОНЕЦЬКА

Мікротопонімія – найчисельніший ярус топонімічного фонду будь-якої онімної системи. Проте, оскільки він стосується «власності» окремих населених пунктів, йому «повезло» щонайменше. Учених-топонімістів, як і державних діячів і політиків цікавлять передусім назви міст, областей або гідронімічних об'єктів. Перші відчують в них цікаву етимологію, здатну інтерпретувати оригінальні лінгвістичні факти національно-мовної картини світу, другі – наполягають на історичних акцентах, при маніпулюванні якими можна змінювати соціальну свідомість громадян. При цьому теоретичні розробки вчених щодо прояснення прадавнього змісту слова-назви і амбітні прагнення політиків до «увічнення» своєї значимості в історії не враховують прагматику адресної або інформативної функції пропріальної лексики і забувають про мікротопонімію – порівняно «молодий», але найбільш поширений і наближений до конкретної людини розряд онімів.

В академічному виданні «Українського правопису», наприклад, [13, с.105-125] жодним чином не торкаються проблем походження і статусу мікротопонімії: не пояснюється, коли мікротопоніми можуть, а коли не можуть перекладатися, які компоненти слід передавати за правилами транскрипції, а де діє транслітерація, що є головним при передачі власних назв засобами іншої мови тощо. Ось чому кожна місцева адміністрація винаходить власні «рецепти до правил написання власних назв», а найвищі посадовці дозволяють собі указами регулювати «правильність і неправильність», «бажаність і небажаність» використання в державі тієї або іншої власної назви. Від цього страждає передусім мікротопонімія, яка вимушена в цьому випадку нести на себе тягар і відповідати за всю попередню соціальну історію, закумулявавши в собі інформацію про значимі для певного населеного пункту антропоніми, гідроніми, ойконіми, хороніми і хроніми. Заклики громадських організацій,

учених (див.: [2]) щодо припинення вакханалії з власними назвами і турботи звичайної людини, збентеженої чиновничим свавіллям при документальній фіксації імен, залишаються риторичними, бо Українська держава до цього часу не виробила власну інтерпретацію багатонаціональної топонімічної історії.

Цей безсумнівний висновок впливає не тільки із конституційного затвердження української мови як державної (хоча вряд чи будь-який неупереджений політик, а тим більше вчений будуть заперечувати необхідність існування українського і російського варіантів географічних назв [5], але й із практичної потреби в уніфікації адміністративних підходів до географічних назв (і взагалі до власних назв) в різних регіонах України. Спроба застосовувати перекладацьку практику для передачі російських варіантів пропріальної лексики засобами української мови наштовхується на численні соціальні непорозуміння [3; 4; 6; 7; 8].

Невміле поводження державних інституцій з власними назвами найбільше зачіпає "російськомовні" регіони. Незважаючи на те, що в містах і населених пунктах Донбасу, Криму, Слобожанщини більшість тутешніх назв пов'язані з російською мовною культурою (декілька «українських» назв типу *ул.Житня, ул.Жовтневая, пер.Червоноармейский* не змінюють істотно російськомовну картину походження мікротопонімії), адекватних українських топонімічних норм при їхній передачі українською мовою ані в сучасній теорії, ані в практиці не існує. Відтак у Луганську, наприклад, «...на карті... з'явилися суто «регіональні» найменування: провулки *Ленінській, 18-го Партс'езда, 1905 года, імені 1-го Мая, 1-й Белорусській, 1-й Кірпічний, 5-й Садовопроездної, Севрозападний, Братьєв Серодєдєнко, Кримській, 1-й Товаріщескій, 1-й Пітілеткі, Астрономіческій*; вулиці *Советская, 40-летія Октябрія, 50-летія Образованія СССР, Лучістая, Звьоздная, Самольотова, 2-я Ізвестковая, Тіхоокеанская, Каменная, Опытное поле, Александра Невского, Юних Піонерів, Маяковського, Рєворюції, Паріжської Коммуни*; квартали *Дзержинського, 50-летія Октябрія, Героев Бресткой крепості*; тупики *6-й Короткій, Белая Будка*; усадьба (*садиба? – І.М.) 1-го Треста столових тощо*» [2, с. 2].

Виправити ситуацію змогла б державна програма щодо стандартизації підходів до практики передачі власних назв засобами української мови. Серія публікацій автора на цю тему [див: 3 – 9] є тільки першою спробою окреслити проблему, хоча вона дозволила підійти до її практичного вирішення на рівні мікротопонімії Донецька. Нами було проаналізовано 2489 назв вулиць, проспектів, бульварів і шосе, походження яких має передусім російське коріння і свій особливий статус в конкретній ситуації спорідненої варіативності.

Річ у тім, що мікротопонімія має іншу природу й іншу методику її передачі засобами іншої мови порівняно з антропонімами, гідронімами й топонімами, у яких мотивація слова послаблена або втрачена, і, отже, переклад не може бути дозволеним за жодних обставин (*Анна – Анна, Джордж – Джордж, г.Железнодорожный* (Московская область) – *м.Железнодорожний, с.Красное – с.Красне, Николаев – Ніколаєв, г.Североморск* (Россия) – *м.Севєроморськ*).

З одного боку, мікротопоніми можуть набувати значення, «прозоре» для двомовних мешканців Донецька і мати російські й українські варіанти, характерні для звичайних слів: *ул.Дальневосточная – вул.Далекосхідна, ул.Железнодорожная – вул.Залізнична, ул.Строителей – вул.Будівельників, ул.Ботаническая – вул.Ботанічна, ул.Преподавателей – вул.Викладачів, ул.Отдельная – вул.Окрема, ул.Профсоюзная – вул.Профспілкова, ул.Северная – вул.Північна;*

З іншого боку, вони можуть відхиляти первинне значення при вторинній номінації, пов'язаній із «меморіалізацією» подій або об'єктів пропріального походження, і обмежувати варіативність до рівня специфічної української вимови, графіки або морфології: *ул.Гомелевская – вул.Гомелєвська* (від *м.Гомель*), *шоссе Красноармейское – шосе Красноармійське* (від *м.Красноармійськ*), *ул.Владивостокская – вул.Владивостоцька* (від *м.Владивосток*), *ул.Енакиевская – вул.Єнакієвська* (від *м.Єнакієве*).

При такому погляді на подвійну природу мікротопонімів у найголовніші практичні проблеми перетворюються проблеми перекладу й фіксації фонетичних і структурних особливостей споріднених мов для уникнення

ситуацій, при яких об'єкт може втратити первинну інформацію, пов'язану із історичним походженням або сучасним функціонуванням. На даному етапі теоретичного осмислення «життя й долі» мікротопонімів в українському і російському середовищі міста Донецька ми зіткнулися з чотирма основними проблемами, які, на наш погляд, типові і для інших регіонів України.

1. Проблема перекладу.

А) У ситуації спорідненості мов, коли значення власних назв зрозумілі й прозорі в обох мовах, переклад можливий не тільки при їхній інтернаціоналізації або вписаності у світовий контекст (*ул.50-летия СССР, ул.Красной авиации, ул.Великого Октября, ул.Октябрьской революции, ул.1-го Мая, ул.Независимости, ул.Южная, ул.Победы* – *вул.50-річчя СРСР, вул.Червоної авіації, вул.Великого Жовтня, вул.Жовтневої революції, вул.1-го Травня, вул.Незалежності, вул.Південна, вул.Перемоги*), але й при конкретизації дати, значимої для даного регіону (*ул.8-го Сентября, ул.10-го Февраля, ул.Дня Шахтера* – *вул.8-го Вересня, вул.10-го Лютого, вул.Дня Шахтаря*) чи при існуванні різнокореневих слів із однаковим значенням у споріднених мовах (*ул.Градостроителей, ул.Лесхозная, ул.Преподавателей* – *вул. Містобудівельників, вул.Лісгоспна, вул.Викладачів*). Те саме стосується й компонентів, які входять до складних форм найменування: *ул.Большая Магистральная, ул.Советских танкистов* – *вул.Велика Магістральна, вул.Радянських танкістів*. Але: *ул.Павших коммунаров* – *вул. Павших комунарів* (а не *Полеглих*), бо це стійке російське словосполучення не має відповідника в українській мові.

Б) При різних компонентах структури (коренів, суфіксів, префіксів) в російській і українській мовах відбувається їхня взаємозаміна для «вписування» в інший мовний контекст, якщо ця заміна підкреслює етіологію назви: *ул.Новогодняя, ул.Зерносовхозная, ул.Благоустроенная, ул.Горнопромышленная, ул.Горноспасательная, ул.Горская, ул.Горная, ул.Баранникова, ул.Забойщиков, ул.Краеведческая, ул.Обогатительная, ул.Отчизны, ул.Печати, ул.Праздничная, ул.Степная, ул.Садоводческая* –

вул.Новорічна, вул.Зернорадгоспна, вул.Благоустрійна, вул.Гірничопромислова, вул.Гірничорятувальна, вул.Горянська (а не *Гірська*, бо тоді назва буде пов'язана з горою, а не *горянами*), вул.*Гірська* (від *гора*) і *Гірничка* (від *гірник*), вул.Баранникова, вул.Краєведська, вул.Забійників, вул.Збагачувальна, вул.*Вітчизни*, вул.*Преси* (не *Печаті* і не *Друку*, бо і в одному, і в другому випадках неправильно передається значення, яке лежить в основі даного мікротопоніма), вул.*Святкова*, вул.*Степова*, вул.*Садівнича* тощо.

В) Не перекладаються мікротопоніми (у тому числі й аббревіатури), якщо вони втратили лексичне значення і виконують тільки адресну функцію: вул.*Североморская* – вул.*Североморська* (указує на російське місто *Североморск*), вул.*Североуральская* – вул.*Североуральська* (указує на російське місто *Североуральск*), вул.*Советская* – вул.*Советська* (архаїзм, що втратив значення), але: вул.*40-летия Советской Украины* – вул.*40-річчя Радянської України* (історизм, відомий всьому світові), вул.*Светлого Пути* – вул.*Світлого Путі* (а не *Шляху*), вул.*Январская* – вул.*Январська*, вул.*Октябрьская* – вул.*Октябрська*, вул.*25-летия РККА* – вул.*25-річчя РККА* (*РСЧА* – архаїзм, не відомий сучасному поколінню).

Г) перекладаються слова багатоконпонентної власної назви, які мають значення, а ті, що втратили ще й адресну функцію (другий компонент назви), пишуться з малої літери (вул.*Пролетарской победы* – вул.*Пролетарської перемоги*, вул.*151-й Стрелковой дивизии* – вул.*151-ї Стрілецької дивізії*):

2. Проблема фонетичної передачі.

А) У коренях із близьким звучанням фіксуються українські фонетичні варіанти, якщо вони не змінюють значення власної назви (див. про це більш докладно: [9]): вул.*Святогорская* – вул.*Святогірська* (від рос. *гора*), вул.*Углегорская* – вул.*Вуглегорська* (від рос. *город*), вул.*Обогатительная* – вул.*Збагачувальна*, вул.*Горловская* – вул.*Горловська* (від рос. прізвища *Горлов*), вул.*Смежная* – вул.*Суміжна*, вул.*Октябрьская* – вул.*Октябрська* (бо «р» у кінці слова і складу в українській мові твердий).

Б) Фіксація в українських варіантах букв *i* або *є* на місці російських звуків [и], [е] можлива тільки в тому випадку, якщо це не вносить елемент іронії над російською формою назви: *ул.Никитовская* – *вул.Нікітівська* (ім'я *Нікіта* в українській культурі відсутнє), *ул.Триумфальна* – *вул.Тріумфальна* (а не *Триумфальна*, бо *тріумф*). Але: *ул.Победителей* – *вул.Переможців* (а не *Победітелей*), *ул.Борисоглебская* – *вул.Борисоглебська* (а не *Борисоглебська*, бо *Борис* і *Гліб*), *ул.Серафимовича* – *вул.Серафимовича* (а не *Серафімовича*, бо *Серафим*), *ул.Независимости* – *вул.Незалежності* (а не *Незавісімісті*).

В) Відсутність або наявність у мікротопонімів чергувань і спрощень залежить від адекватності сприйняття двомовними мовцями інформації про об'єкт: *ул.Лесная* – *вул.Лісна*, але: *ул.Речная* – *вул.Рєчна* (а не *Річна* – рос. «годовая», і не *Річкова*, бо може бути і *Речковая*); *ул.Выборгская* – *вул.Виборзька* (а не *Виборгзька*, що може бути тільки при незрозумілості іншомовних основ: *баскський*, *ніццький*, *казахський* тощо).

3. Проблема відмінювання.

А) За відмінюванням прізвищ криється принцип статевої ідентифікації, який часто порушується: *ул.Федько* – *вул.Федька* (чоловік), *ул.Осипенко* – *вул.Осипенко* (жінка).

Б) Від характеру відмінювання назв прикметникового походження (м'яка чи тверда групи) залежить первинна інформація про об'єкт (*ул.Пригородная* – *вул.Пригородна* від *г`ород*, але *ул.Огородная* – *вул.Городня* від *гор`од*; *ул.Дружная* – *вул.Дружня* від *дружній*, *товариський* і *вул.Дружна* від *дружний*, *колективний*).

3. Проблема вживання великої літери.

А) Мікротопоніми, що складаються з одного слова, фіксуються великою літерою, бо вони виконують адресну функцію в будь-яких випадках: хоч це походження від слова (*вул.Славна*), хоч від власної назви (*вул.Тульська*, *вул.Рильського*). Уживання великої літери наступних слів залежить від характеру їхнього відмінювання або належності до первинного розряду власних назв. Якщо мікротопонім стоїть у називному відмінку, він втрачає лексичне

значення і виконує тільки адресну функцію, що фіксується вживанням великої літери в обох словах (*вул.Путилівська Роца, вул.Новий Шахтар*), якщо в родовому – значення залишається, що позначається малими літерами (*вул.Дружби народів, вул.Диктатури пролетаріату*).

Б) При антропонімічному походженні назви велика літера пишеться в першому і другому слові: *вул.Генерала Антонова, вул.Капітана Ратникова*.

В) У складних формах мікротопонімів з одним граматичним значенням після дефіса велика літера не вживається: *Блок-пост* (а не *Блок-Пост*).

4. Проблема творення простих і складених присвійних прикметників.

А) Первинний суфікс «меморіальних» прізвищ *-єв-, -ев-, -ов-* у складі топоніма і мікротопоніма не може замінюватися на *-їв-, -ів-*: *місто Єнакієве – вул Єнакієвська, місто Горловка – вул.Горловська* (від російських прізвищ *Енакиев, Горлов*). Фонетичні зміни *-єв-, -ев-, -ов-* на *-їв-, -ів-* можливі, якщо мікротопонім походить від імені: *ул.8-я Александровка – вул.8-а Олександрівка* (від українського імені *Олександр*), *ул.Зуевская – вул.Зуївська* (від імені *Зуй*).

Б) Складні відіменникові мікротопоніми утворюються за допомогою інтерфіса *-о-* без додавання «зайвих» структурних елементів: *місто Часів Яр – вул.Часовоярська* (а не *Часів-Ярівська*, бо таке написання фіксує два неіснуючих населених пункта: *Часів і Ярів*). Проте назви з прикладками пишуться через дефіс з великої літери: *вул.Героїв-панфіловців, вул.Героїв-підпільників* (а не *вул.Героїв Панфіловців, Героїв Підпільників*).

В) Зміни в соціальному і політичному житті мають позначатися на творенні мікротопонімії: *вул.Чехословацька – ул.Чехо-Словацкая, вул.Чехо-Словацька* (остання форма написання фіксує сучасну наявність двох країн: Чехії і Словаччини); *ул.Местных Советов – ул.Местных советов, вул.Місцевих рад* (написання слова *ради* з малої літери фіксує перехід місцевих рад до розряду представницьких органів).

Таким чином, у будь-яких випадках принципи роботи над мікротопонімами як вторинних відонімних утворень можна поширити на онімну лексику взагалі. Їхнє «безконфліктне життя» певною мірою залежить не тільки і не стільки від

знань правопису, а в першу чергу від ретельної роботи над етиологією імені, від усвідомлення особливостей ономастичної норми і знайомства конкретних адміністрацій з власною історією. При цьому велика кількість мовленнєвих варіантів і прагнення до «точної» передачі звучання або написання в мові-джерелі не можуть бути критерієм для встановлення кодифікованого варіанта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганич Д.И., Олейник И.С. Русско-украинский словарь. – К.: Рад. шк., 1976. – 880 с.
2. Магрицька Ірина. Самоврядування по-луганськи, або Як місцеві можновладці змінили український правопис. – <http://www.dt.ua/3000/3050/61071/>.
3. Мозговий В.І. Власні назви і мовна політика. // Загальні питання філології. Зб. наук. праць. В 2-х тт. – т.2. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С.52-56.
4. Мозговий В.І. Засвоєння чи системна адаптація? До проблеми передачі власних назв іншомовного походження. // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал, №82, т.2. – Симферополь: “Крым”, 2006. – С.33-35.
5. Мозговий В.І. Методология сохранения русской культуры средствами украинского языка. // Графская пристань. – Севастополь, 2007: www.grafskaya.com.
6. Мозговий В.І. Проблеми формування топонімічної норми (на прикладі офіційної передачі географічних назв Криму засобами української мови). // Культура народів Причорномор'я. Научн. журн. №.110. Т.2. – Симферополь: “Крым”, 2007, с.46-49.
7. Мозговий В.І. Проблеми адекватності перекладу у зв'язку із сучасним статусом мов в Україні. // Вісн. Сумського держуніверситету. Серія "Філол. науки", №1, т.2. – Суми: вид. Сумського держуніверситету, 2007, с.135-140.
8. Мозговий В.І. Російсько-український словник труднощів перекладу в контексті сьогодення. // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. №772. Серія: ром.-герм. філологія. Методика викладання іноземних мов. Вип. 51. – Харків: Константа, 2007, с.30-33.
9. Мозговий В.І. Українська мова у професійному спілкуванні. Третє видання, перероблене й доповнене. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
10. Новий російсько-український словник-довідник: Бл. 65000 сл. / С.Я.Єрмоленко, В.І.Єрмоленко, К.В.Ленець, Л.О.Пустовіт. – К.: Довіра, 1996. – 797 с.
11. Російсько-український словник: У 3-х т. – 2-е вид. – К., 1980.
12. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970-1980.
13. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови. – К.: Наук. думка, 2005. – 240 с.
14. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. У 3-х т. – К., 1973.